

Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina

Torkkeli Knuutinpoika perusti Viipurin linnan pienelle luodolle vanhalle kaupapaikalle niin kutsutun kolmannen ristiretken tuloksena vuonna 1293. Linnan perustaminen karjalaisten pitkään asuttamalle alueelle oli suuri saavutus Ruotsille (svealaisille): se merkitsi vallan paalutusta itään päin. Rajat vahvisti vuonna 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauha. Viipurin linnan symboliarvo kasvoi vähitellen vuosisatojen aikana. Linna pysyi ruotsalaisten ja suomalaisten hallussa valloittamattomana 417 vuotta: vasta kesäkuussa 1710 Venäjän Pietari I:n joukot onnistuivat – ja silloinkin vasta toisella yrittämällään – valloittamaan pahasti raunioituneen linnan ja kaupungin.

ENSIMMÄINEN VIIPURIN MENETYS¹

Täyssinän rauhassa 1595 Viipuri oli edelleen jäänyt rajalinnoitukseksi, jota se oli ollut perustamisajastaan lähtien. Vasta Stolbovan rauha 1617 siirsi rajan kauaksi Neva-joen taakse, kaakkoon ja itään Inkerinmaalle. Näin toteutui Nevan rannalla 1240-luvulla ristiretkeilleen Suomen piispa Tuomaan² toive lännen valtapiirin työntämisestä Karjalankannaksen taakse. Enää Viipurikaan ei ollut rajan pinnassa. Melkein sata vuotta Karjalan linnoitus sai olla jotenkin rauhassa, kunnes vuonna 1700 syttynyt suuri Pohjan sota toi rintaman lähelle linnaa ja kaupunkia.

Venäläisten määrällisestä ylivoimasta huolimatta Inkerinmaalla ja Karjalankannaksella ei 1700-luvun alkuvuosina käyty mitään salamasotaa: sodan syttymisestä Viipurin valtauksen kului jokseenkin tasan vuosikymmen. Sitkeästi puolustaen ja vain askel askeleelta Suomen armeija joutui luopumaan Nevan puolustuslinjasta ensin menetettyään Ruotsin rajalinnat Pähkinälinnan ja Nevanlinnan eli Nyenskanssin. Sotaa käytiin sekä maalla että vesillä, niin Suomenlahdella kuin Laatokallakin. Ruotsin nuori kuningas Kaarle XII piti kuitenkin sotatoimiensa painopisteen Keski-Euroopan rintamalla eikä – kumma kyllä – valinnut edes idän sotaretken kohteeksi tsaari Pietarin nimeä kantavaa kaupunkia, jonka voittoa Pietari I oli perustanut Ruotsilta valloitetuille maille Nevan suistoon. Sen sijaan Kaarle miehineen suuntasi Ukrainan rajoille kauas etelään.

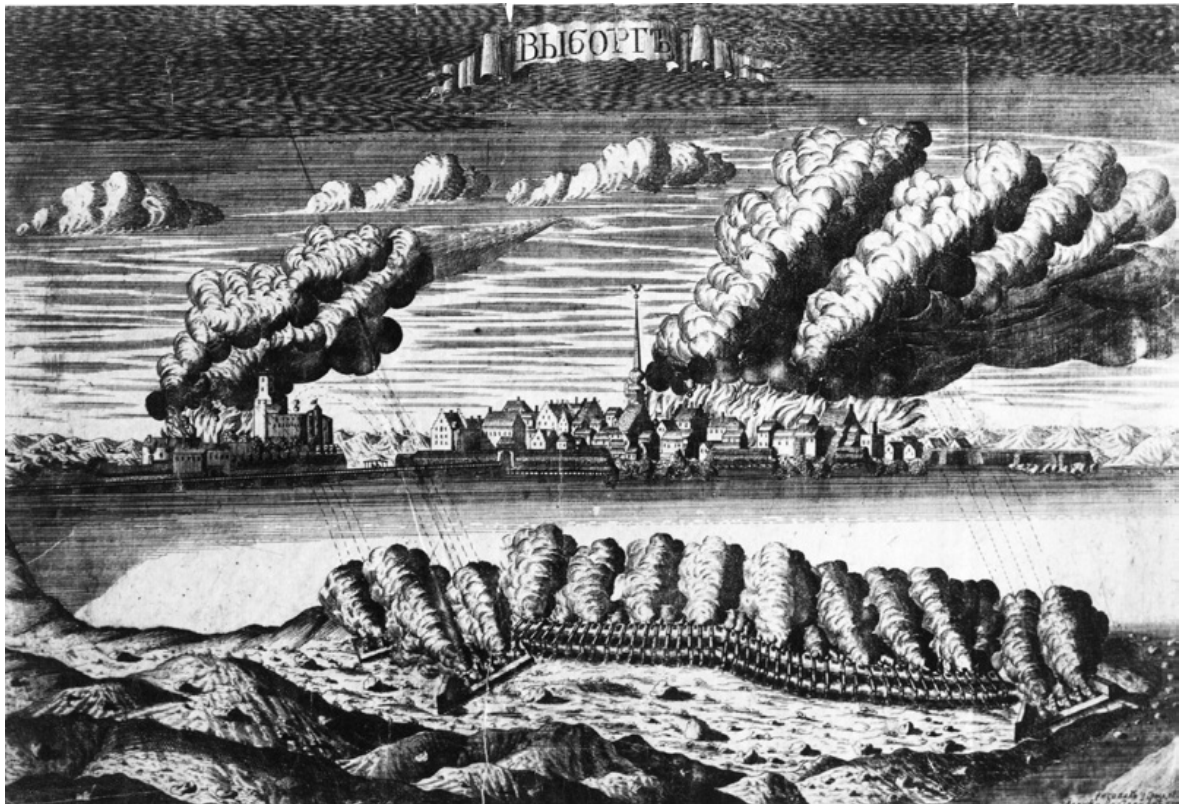
Pietari I joukkoineen yritti ensimmäisen kerran vallata Viipurin myöhäissyksyllä 1706. Epäotollinen vuodenaika ja huonot tieyhteydet sekä niistä johtunut huollon epäonnistuminen pakottivat itsevaltiaan vetäytymään muutaman viikon kuluttua takaisin Nevan linjalle. Viipuri sai vielä lisääaikaa. Venäläisten joukkojen ja mukaan raahatun kaluston määrän suurisuuntaisuudesta päättellee Eirik Hornborg kirjassaan *Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana*, että valloitusoperaatio oli tehty vakavassa mielessä.

Viipurin ongelmana oli – kuten Hornborg kirjoittaa – että ”[n]äillä seuduoin oli vallinnut häiriytymätön rauha miltei koko 1600-luvun ajan ja linnoituslaitteet olivat suorastaan uskomattomasti rappeutuneet”. Jonkin verran korjaustöitä tosin oli edellisinä vuosina tehty, mutta Hornborg piti silti linnaa ja kaupunkia linnoitustekniikan ja tykistön kannalta heikkoina. Toisaalta varusväki käytti tarjoutunutta lähes neljän vuoden armonaikaa tehokkaasti hyväkseen, kuten myöhemmin ilmeni.

Viipurin sotilaallinen merkitys ”Karjalan lukkona” korostui venäläisten onnistuttua murtamaan Nevan-linjan.³ Tärkeä saavutus oli Pietarin kaupungin perustaminen, mutta sotilaallisesti vielä merkittävämpää oli sotasataman perustaminen Retusaarelle, Nevan suun edustalla sijaitsevalle suomalaisten asuttamalle saarelle, joka oli kuulunut Ruotsiin Pähkinäsaaren rauhasta 1323 lähtien. Satamaa tukikohtana pitäen Pietarin laivasto pystyi siirtämään meririntamaa kohti länttä ja uhkaamaan pian Viipuriakin – näin varsinkin kun Ruotsin huomattavasti vahvempi laivasto jatkuvassa Tanskan-pelossa purjehti enimmäkseen eteläisellä Itämerellä.

1700-luvun alussa ei voida puhua mistään ”yleisestä mielipiteestä”. Rahvaan henkistä elämää kannatteli kaksi tukipylvästä: puhdasoppinen usko luterilaiseen Jumalaan ja rikkumaton esivallan – kuninkaan – kunnioitus. Kolmas tekijä oli sinnikäs työ, uurastus talven elintarvikkeiden keräämiseksi. Tieto maailman ja kotimaankin tapahtumista kulki hitaasti, mutta kulki kuitenkin. Tapahtumista ja uusista määräyksistä kuultiin saarnastuolista ja sotarintaman tietoa toivat mukanaan sotilaat, joita usein taloudellisista ja huollollisista syistä kotiutettiin talveksi tai jotka haavoituttuaan olivat palanneet kotikyläänsä. Tieto venäläisten joukkojen uhkaavasta esiintymisestä levisi kyllä läntiseenkin Suomeen.

Viipurin varuskunnan puolustuslaitteita vahvistettiin, jottei vuoden 1706 piirityskokemus pääsisi toistumaan. Vanhan laitteiston kunnostamisen ohella rakennettiin kokonaan uusia raveliineja, kruununlinnakkeita ja niin sanottu kenttävallit. Erityisesti vahvistettiin Pantsarlahden suuntaa. Rakennustyö tapahtui ajan uusimpien linnoitusoppien mukaisesti. Sitä vastoin lännen puoli jätettiin lähes kokonaan keskiaikaisen kaupunginmuurin varaan. Ilmeisesti luotettiin merenlahden muodostamaan vesiesteeseen.

Aleksei Ivanovič Rostovtsevin kuparipiirros vuoden 1710 Viipurin piirityksestä. Suuri tykkipatteristo pommittaa kaupunkia ja linnaa Siikaniemestä käsin.

Myös tsaari Pietari I oli ottanut oppia vuoden 1706 epäonnistuneesta piiritysryityksestä. Keväällä 1710 venäläiset miehittivät Viipurinlahden pohjukan länsirannan ja sulkiivat kaupungin yhteydet länteen. Aivan helppo tämäkään piiritys ei ollut. Venäläisten etujoukko ilmestyi jälle 21. maaliskuuta ja tulitus alkoi huhtikuun ensimmäisenä päivänä 1710. Ruotsalainen päällikkö Stiernsträhle johti puolustusta voimakkaasti ja tarmokkaasti, kuten Hornborg kirjoittaa. Joukot tekivät hyökkäyksiä piirittäjien kimppuun. Venäläiset olivat tiukoilla jo pelkästään huollollisestikin kelirikon takia. Ruotsin laivastoa odotettiin toukokuun alussa millä hetkellä hyvänsä, mutta venäläiset ehtivät saada soutualuksensa jäiden seassa Viipurin piirittäjien avuksi, kun ruotsalaisten purjehtiminen lahdelle viivästyi parin päivän verran.

Vaikka voimasuhteet muuttuivat yhä epäedullisemmiksi, Viipurin puolustus kesti raivoisaa tulitusta vielä puolitoista kuukautta, kunnes Stiernsträhle antautui saatuaan lupauksen joukkojen vapaasta poistumisesta. Tätä lupaus-ta venäläiset eivät kuitenkaan täyttäneet, vaan miehet raahattiin vankeuteen, vaikka satojen onnistui paeta kuljetusten aikana.

Viipurin menetys herätti jo laajaa huomiota ja huolta kaikkialla Suomessa. Rajan koettiin olevan avoin venäläisten hyökkäykselle ja etenemiselle kohti länttä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, sillä kului yli kolme vuotta aina syksyyn 1713, kunnes Pälkäneen Kostianvirralla käytiin Suomen armeijalle tappiollinen taistelu, jonka tulos vielä helmikuussa 1714 sinetöitiin Isonkyrön Napuen kentällä.

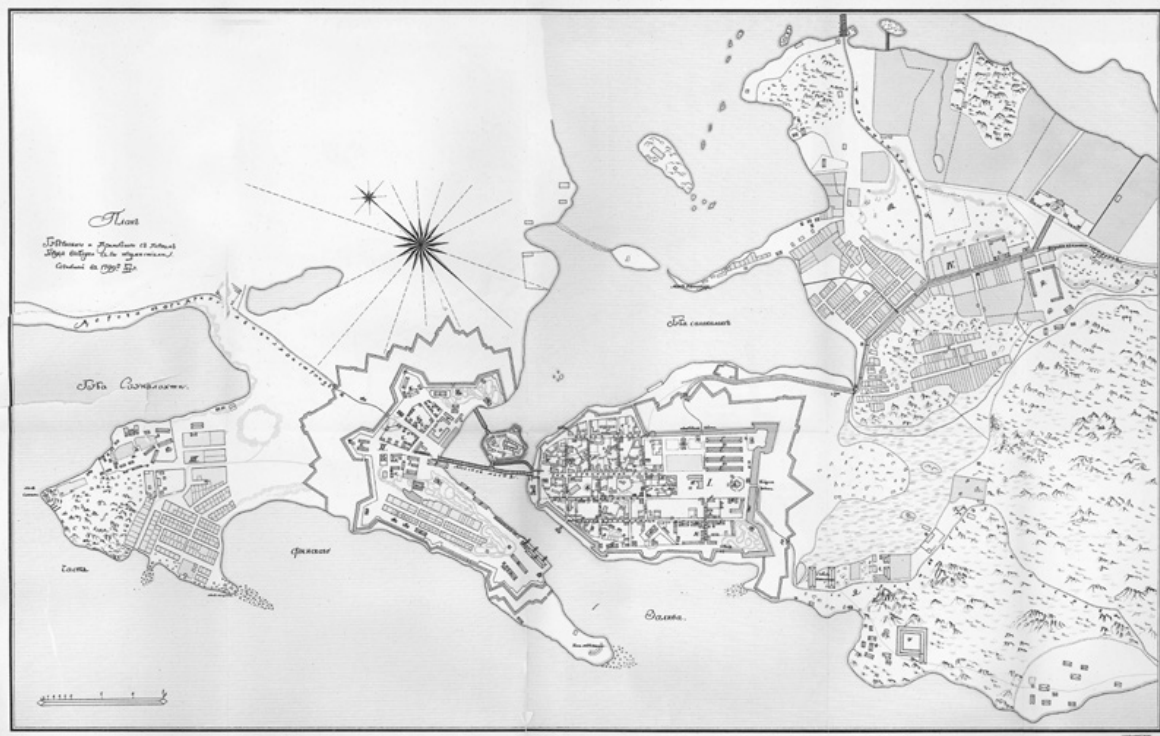
Kesäkuun 14. päivä 1710 oli kohtalokas Viipurin antautumispäivä. Silloin venäläiset pääsivät ensimmäisen kerran 417 vuoteen kaupungin muurien sisälle. Näin ei olisi välttämättä käynyt, sillä vain päivämarssin päässä Viipurista majaili Suomen armeijan ylipäällikön, kenraalimajuri Georg Lybeckerin johtama suhteellisen voimakas jalka- ja ratsuväenosasto. Venäläiset piirittäjät olivat olleet ajoittain varsin heikoilla, jolloin rivakka hyökkäys heidän kimppuunsa ja samanaikainen hyökkäys linnasta ja kaupungista olisivat saattaneet romahduttaa koko piirityksen. Tähän kenraalimajuri Lybecker ei ollut ryhtynyt, ja arviointivirheet maksoivat hänelle armeijan ylipäällikkyyden. Taitavampana juonittelijana kuin soturina hänen onnistui silti kuin ihmeen kaupalla vielä saada asemansa takaisin, kunnes hän epäonnistui tehtävässään toistamiseen. Lybecker tuomittiin kuolemaan, mutta armahdettiin. Sodan päättymistä tämä mitättömäksi luonnehdittu sodanjohtaja ei enää ollut näkemässä, koska kuolema korjasi hänet vuonna 1718.

Edes Viipurin menettämisen kesäkuussa 1710 ei olisi pitänyt olla lopullista, mikäli armeija olisi tarttunut toimeen. Venäläisten oleskelu pahoin tuhoutuneessa kaupungissa ja linnassa ei ollut helppoa, kun yhteydet Pietariinkin olivat heikot. Maantiet olivat kurjassa kunnossa ja niillä liikkuminen riskialtista kivekkäiden käymän sissisodan takia. Ruotsin ylivoimainen laivasto piti Viipurinlahtea suljettuna. Röyhkeästi hyökkäämällä takaisinvalloitus olisi saattanut hyvinkin onnistua.

Suuren Pohjan sodan tapahtumilla oli kauaskantoinen merkitys. Viipurin menetys oli ensinnäkin Ruotsille merkki lopun alusta: kuninkaan armeija oli jo edellisenä vuonna kokenut tappion Pultavassa. Viipurin luovuttaminen enteili pohjoisessakin sodan lopputulosta ja muussa Suomessa isovihaksi nimitettyä, synkän jälkikaiun saanutta miehityskautta. Ensimmäisen kerran historiassa Viipurin linnaan liittyi katkera tappion tunne.

VIIPURIN LINNA PIETARIN PUOLUSTUKSEN KESKUKSENA

Kesäkuun 15. päivänä 1710 Viipurin linnasta tuli venäläinen puolustustukikohta ja koko kaupungista ajan mittaan merkittävä venäläinen varuskuntakeskus. ”Lännen etuvartiosta itää vastaan” tuli sodan tuloksena ”idän etuvartio länttä vastaan”. Sekä aikalaiset että myöhemmät sukupolvet ovat pohtineet, olisiko

Viipurin venäläinen linnoituskartta vuodelta 1799 paljastaa hyvin miten kaupungin puolustussuunta on kääntynyt päinvastaiseksi ja vahvimmat varustukset ovat nyt pohjoisrannalle rakennetussa Pyhän Annan linnoituksessa.

Ruotsi voinut välttyä Viipurin luovuttamiselta, mikäli Uudenkaupungin rauhanneuvottelujen neuvottelupolitiikka olisi ollut taitavampaa. Joitakin viitteitä tähän on olemassa, mutta toisaalta on selvää, että siirtämällä länsirajaa Suomenlahdella mahdollisimman pitkälle imperaattori Pietari halusi turvata sotilaallisesti omaa nimeään kantavan uuden pääkaupungin. Venäjä kyllä rakensi laivastoa ja laajensi Pietarin edustan Retusaarelle vuonna 1703 perustettua Kronstadtin kaupunkia ja sotasatamaa lähisaarineen, mutta Karjalankannaksella – Viipurin kaakkoispuolella sen enempää kuin sen länsipuolellakaan – ei ollut yhtään varteenotettavaa linnoitusta. Itäisellä Kannaksella Laatokan rannalla sijaitsi vain Novgorodin aikana rakennettu Käkisalmen linna. Venäjä tarvitsi Viipurin puolustaakseen keisarikunnan uutta pääkaupunkia Suomenlahdella purjehtivia hyökkääjiä vastaan.

Viipurin linna oli piirityksen jälkeen kurjassa kunnossa ja linnoituslaitteet alkoivat rappeutua nopeasti. Vaikka hattujen sota (1741–1743) olikin voittoa Venäjän aseille, osoitti se samalla, että Ruotsissa eli voimakkaana revanssiajatus Viipurin ja koko Karjalan saamiseksi takaisin. Siitä huolimatta, että

raja siirtyi sodan lopputuloksena kauemmaksi länteen, venäläiset ryhtyivät linnoittamaan Viipuria entistä tehokkaammin. He käyttivät hyväkseen ruotsalaisten keskiaikaisia muureja ja suuren Pohjan sodan aikaisia linnakkeita, mutta ryhtyivät myös aivan uusiin ja ajanmukaisiin linnoitustöihin linnan länsipuolella. Siikaniemen-Neitsytniemien alueelle nousi huomattava Pyhän Annan kruununlinnake, joka esti lännestä tulevan hyökkääjän pääsyn linnan puolustuksen kannalta vaaralliselle Tervaniemelle. Tätähän venäläiset itse olivat käyttäneet ponnahtauslautana kohti linnan valloitusta.

Viipuri säilyi Pietarin puolustuksen tärkeimpänä tukikohtana ja kaupunkiin alettiin rakentaa kasarmeja joukko-osastoja varten. Neitsytniemelle rakennettiin sotilassairaala ja kantakaupungista Vallin kaupunginosa joutui sotilaiden käyttöön. Kasarmeja nousi Pantsarlahden ja maaseurakunnan kirkon väliselle alueelle sekä Torkkelin puiston viereen. Keskuskasarmien alueena tunnetut kasarnit rakennettiin 1790-luvulla. Viipurista muodostui venäläiseen malliin suljettu sotilaskaupunki portteineen ja vartioineen.

Enemmän kuin Hattujen sodan aikana Viipuri oli vaarassa altistua sodan tuhoille Kustaa III:n provosoimassa niin kutsutussa Kustaan sodassa (1788–1790). Ensimmäisen sotavuoden uljaasta valloitus suunnitelmasta ei tullut mitään, kun upseerit alkoivat kapinoida Anjalassa. Sen sijaan viimeisenä sotakesänä näyttivät Viipurin hetket venäläisenä varuskuntakaupunkina luetuilta, kun Ruotsin laivasto tunkeutui kuninkaan johdolla Viipurinlahdelle. Venäläiset olivat kuitenkin varustaneet kaupunkia ja sinne johtavia väyliä tykistöllä, joka esti ruotsalaisten valloituksen, ja niin laivasto joutui kääntymään takaisin. Silloin sitä uhkasikin saarroksiin joutuminen ja pahimmassa tapauksessa antautuminen, koska venäläiset olivat sulkeneet lahden suun. Uhkarohkealla rynnistyksellä tämä ”Viipurin kujanjuoksun” nimen saanut operaatio onnistui. Heinäkuussa 1790 Ruotsin saaristolaivasto löi vielä Ruotsinsalmessa nykyisen Kotkan edustalla murskaavasti Venäjän laivaston, minkä jälkeen rauha tehtiin Värälässä elokuussa ilman rajanmuutoksia. Sota kuitenkin osoitti venäläisille, että koillisen Suomenlahden merialueiden ohella myös Karjalankannaksen suunta oli Pietarin puolustuksen kannalta vaarallinen.⁴

Venäjän kruunu ryhtyi jättiläismäisiin linnoitustöihin Kaakkois-Suomen alueella. Vanhoja Viipurin linnaa ja Olavinlinnaa linnoitettiin rakentamalla lisää nykyaikaisia bastioneja, joiden avulla linnojen puolustus työnnettiin etäämmälle vanhoista keskiaikaisista muureista. Lappeenrantaa ja Haminaa vahvistettiin ja osin ne rakennettiin uudelleen. Mutta ennen muuta marsalkka Suvorovin johdolla Kymenlaaksoon rakennettiin oikea linnoitusvyöhyke: Ruotsinsalmen-Kyminlinnan kaksoislinnoitus, Liikkalan linnoitus, Utin linnoitus, Keltin (Ruotsulan reduutti), Tuohikotin reduutti, Järvi Taipaleen linnoitus, Kär-

näkosken-Partakosken linnoitus ja keskuslinnoitukseksi Taavetin linnoitus, jota lännessä vielä suojeli Utin linnoitus. Kysymyksessä oli Suomen historian suurin yksittäinen rakennushanke.

Viipuri toimi koko järjestelmän ”saranana”, eräänlaisena makasiinilinnoituksena. Tämän järjestelmän toimivuutta ei koskaan koeteltu kuin Ruotsinsalmessa, jonka merilinnoituksen englantilaislaivasto räjäytti ilmaan Krimin eli Oolannin sodan aikana heinäkuussa 1855. Niin sanottu Oolannin sota vaikutti Viipurin sotilaalliseen asemaan; surkeassa kunnossa olleita linnoituksia alettiin uudistaa. Brittilaivasto näyttäytyi Viipurin edustalla, Uuraansalmessa, muttei ryhtynyt sen vakavampiin sotatoimiin.

Tekniikan ja aseistuksen nopean kehityksen ansiosta Viipuri menetti merkityksensä varsinaisena puolustustukikohtana. Sitä vastoin varuskuntapaikkana se pysyi venäläisille tärkeänä aina vuoteen 1918 saakka. Tosin 1860-luvulla osa valleista purettiin. Etelävallit ja Pansarlahden bastionit jäivät kuitenkin ennalleen.

Vuosina 1860–1877 Viipurin itäosien suojaksi rakennettiin sotainsinööri Totlebenin suunnitelmien mukaisesti Patterinmäen varustukset. Ne olivat sittemmin tärkeässä osassa sekä Viipurin valtauksessa keväällä 1918 että talvisodan viimeisinä päivinä maaliskuussa 1940.⁵ Niin ikään 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä Viipuriin pystytettiin uusia kasarmeja ja toimipaikungissa pitkästä ajasta suomalaisen joukko-osastokin, kahdeksas Viipurin tarkk’ampujapataljoona, joka kuului vuonna 1879 perustettuun Suomen asevelvollisarmeijaan.

Vasta uudella vuosisadalla alkoi todella tehokas uudisrakentaminen Venäjän pelätessä Saksan hyökkäystä. Valtakunta oli osoittanut sotilaallisen heikkoutensa vuosien 1904–1905 Japanin sodassa ja menettänyt samalla melkein koko avomerilaivastonsa. Uuden varustautumisen aikana punatiilisiä kasarmialueita kohosi vilkkaasti eri puolille Suomea.

Vuodesta 1810 Viipurin linna oli kuulunut Suomen suuriruhtinaskunnan valtialueeseen, mutta se toimi silti kaiken aikaa osana venäläistä varuskuntaa. Suomeen perustettiin vuonna 1884 kuitenkin Muinaistieteellinen toimikunta, jonka tehtävänä oli valvoa kiinteitä muinaisjäännöksiä. Jo sitä ennen kansallinen herääminen oli virittänyt kiinnostusta vanhoja linnoja kohtaan. Herättelijöitä olivat sekä kirjailija ja historian professori Zachris Topelius (1818–1898) että Turun ja Viipurin linnojen restaurointisuunnitelmat 1880-luvulla laatinut Jac. Ahrenberg (1847–1914).⁶ Linnaa hallitsi Venäjän armeija, joka ei suinkaan halunnut luovuttaa rakennusta suomalaisille. Linnan rappeutuminen saatiin silti pysäytettyä, sillä venäläiset kunnostivat linnaa, vaikkeivat antikvaarisista ja arkeologisista seikoista piitanneetkaan.

Loppukesästä 1914 alkaneen maailmansodan aikana Viipurissa majaili enimmillään 10 000–12 000 miestä ja nelisen tuhatta linnoitustyöläistä – näin elokuussa 1917. Viipurin historia venäläisenä varuskuntakaupunkina päättyi huhtikuun puolivälissä 1918, jolloin viimeiset venäläiset joukko-osastot eli 509. ja 511. jalkaväkirykmentit hajotettiin.⁷ Joitakin bolševisoituneita venäläisiä ja valkoisia venäläisiä upseereita jäi vielä punaiseen Viipuriin. Kansallisuudeltaan venäläisten kohtalo – poliittisesta kannasta riippumatta – oli karu kaupungin valtauksen loppuvaiheissa.⁸ Joukkojen hajottamiseen päättyi kaikkiaan 208 vuotta kestänyt ajanjakso Viipurista venäläisenä varuskuntakaupunkina.

VIIPURI SUOMALAISENA LINNOITUKSENA JA VARUSKUNTAKAUPUNKINA

Toisin kuin Tampereella, Viipurin valtaukselta huhti–toukokuun vaihteessa 1918 ei muodostunut pitkällistä ja kuluttavaa saarrostaistelua. Paikoitellen punakaartit puolustautuivat sitkeästi, mutta järjestäytyneet puolustus hajosi nopeasti. Osittain tähän oli syynä saksalaisten tukeman valkoisen armeijan ylivoima ja sotilaallinen taitavuus, osittain taas se, että punakaartien johto ja kansanvaltuuskunnan jäsenet pakenivat ennen lopullista ratkaisua laivoilla Pietariin. Punakaartit jätettiin oman onnensa nojaan. Venäläisten maailmansodan varjossa rakentamalla varustuksilla oli merkitystä punakaartien puolustuksen kannalta ja muun muassa Patterinmäellä käytiin kiivaita taisteluja. Linnassa vangittuna olleet satakunta suojeluskuntalaista kaappasivat vallan ja nostivat valkoisen lipun tornin salkoon huhtikuun 29. päivänä 1918 klo 02.50.⁹

Viipurin valtauksella oli suuri henkinen ja käytännöllinen merkitys. Ensinnäkin Viipuri menetti merkityksensä Venäjän armeijan suurimpana varuskuntakaupunkina. Sitä paitsi ensimmäisen kerran lähes 208 vuoden jälkeen Viipurin linnan torniin kohosi lännen lippu, nyt itsenäisen Suomen sotalippu. Viipurin valtaus oli myös viimeinen Suomen sisällissodan merkittävistä taisteluista ja operaatioista.

Valkoisten joukkojen ylipäällikkö Mannerheim ymmärsi Viipurin merkityksen ja käytti voittoisaa taistelua myös propagandistisesti hyväkseen. Pian valtauksen jälkeen järjestettiin näyttävä sotilasparaati, joka oli sekä sisä- että ulkopoliittinen manifestaatio. Venäläisen sotaväen viimeisetkin rippeet jouduivat poistumaan kaupungin alueelta. Viipuri oli suomalainen. Voitolla oli ikävä jälkinäytöksensä, kun vallien väliin marssitettiin sekä punakaartilaisia että aivan epäpoliittisia venäläisiä teloitettavaksi. Tapahtumissa oli tältä osin etnisen puhdistuksen tuntua. Ylipäällikkö Mannerheim puuttui päiväkäskyllään asiaan, mutta joukkomurhan taustat jäivät perusteellisesti selvittämättä.

Venäläiset olivat vuosikymmenien mittaan rakentaneet kaupunkiin ja sen laitamille huomattavan varuskunnan kasarmeineen ja varikkoineen. Suomen valtio otti välittömästi nämä kiinteistöt haltuunsa, ja lokakuussa 1920 allekirjoitetussa Tarton rauhansopimuksessa sovittiin kiinteän omaisuuden vaihtumisesta vastavuoroisesti niin, että Venäjällä oleva suomalainen omaisuus siirtyi Neuvosto-Venäjälle ja Suomessa oleva Venäjän valtion omaisuus Suomen valtiolle. Sopimus ei sisältänyt yksityisomaisuutta, joiden omistusjärjestelyt herättivätkin melkoisesti kiistoja. Suomen valtiolle vaihto oli joka tapauksessa voitollinen, sillä valtaiset määrät kasarmeja ja muita rakennuksia sekä koko rannikopuolustuksen linnakejärjestelmä siirtyivät Suomen valtion haltuun. Tosin on todettava, että jopa suhteellisen uudet, maailmansodan aattona rakennetut punatiilikasarmit olivat hirvittävässä kunnossa, kosteita ja epäterveellisiä.

Suomen puolustuslaitoksen alkuvuodet olivat täynnään jatkuvia organisaatiomuutoksia. Joukko-osastojen nimet vaihtuivat taajaan. Sampo Ahdon mukaan tärkeimpiä kasarmialueita olivat keskuskasarmit ja Papulan suuri kasarmialue. Linnan länsipuolella oleviin Neitsytneimen ja Tervaniemen alueen kasarmeihin oli sijoitettu kenttätykistö- ja ilmatorjuntarykmentit, Sorvalissa puolestaan oli muun muassa viestirykmentti. Patterinmäen holveissa ja kellareissa oli Asevarikko 2 ja kaupungin pohjoispuolella Markovillassa toimi Taistelukoulu. Viipurin lähistöllä Suur-Merijoella ja Turkinsaarella oli ilma-voimien tukikohta. Viipurinlahden rannikopuolustuksesta taas vastasi Rannikotykistörykmentti 2.

Ahdon mukaan syyskuussa 1939 Viipuriin oli sijoitettu tärkeimpinä joukko-osastoina Karjalan kaarti, Kenttätykistörykmentti 2, Ilmatorjuntarykmentti 2, Huoltorykmentti ja Viestirykmentti. Sotakouluja olivat Taistelukoulu, Lääkintäaliupseerikoulu ja Kaasusuojelukoulu. Lisäksi kaupunkiin oli sijoitettu jo aiemmin mainitun Asevarikko 2:n ohella, Muonavarikko, Kenttäsairaala 2 ja Sotilasmeteorologinen asema.

Itsenäisyyden alkuvaiheessa Viipurin linnassa toimi 2. divisioonan esikunta, mutta vuonna 1934 toteutetun suuren organisaatiomuutoksen tuloksena linnaan muutti Armeijakunnan eli koko Suomen maavoimien esikunta komentajanaan eversti ja sittemmin kenraaliluutnantti Harald Öhquist.¹⁰ Häntä pidettiin laajasti Karjalankannaksen parhaana asiantuntijana. Siten Suomen jalkaväkijoukkojen painopiste oli jo rauhanaikana Viipurissa, Viipurin alueella tai Karjalankannaksella. Syynä tähän oli se, että puolustusvoimien liikekannallepano- ja operaatiosuunnitelmissa lähdettiin itsenäisyyden ajan ensimmäisten kahden vuosikymmenen ajan siitä peruslähtökohdasta, että hyökkäys Suomeen voi kohdistua vain idästä, Venäjältä. Mitkään muut suunnat eivät olleet vakavasti otettavia.

KANNAS JA VIIPURI

Puolustussuunnitelmien lähtökohtana oli, että Karjalankannas tulisi olemaan venäläisten päähyökkäyssuunta. Vuoteen 1934 suuren ongelman muodosti aikakysymys: puna-armeija saattaisi keskittää joukkoja Leningradin pohjoispuolelle Pohjois-Inkeriin ilman, että siitä saataisiin ajoissa tietoja. Yllätyshyökkäyksellä aloitettu sota voisi johtaa Karjalankannaksen nopeaan menetykseen, jonka yhteydessä menetettäisiin pahimmassa tapauksessa myös Viipuri.¹¹

Tilanteen muutti edullisemmaksi vasta 1930-luvun puolivälissä voimaan tullut aluejärjestelmä. Maan sotavoima jaettiin kahteen osaan, joista ensimmäisen muodosti vakinainen armeija eli aseissa oleva asevelvollisuusarmeija varusmiehineen. Aluejärjestö eli suojeluskunnat taas kokoaisivat ja varustaisivat kenttäarmeijan, jonka palvelukseen astuisivat reserviläiset. Sen varustamiseen kuluisi luonnollisesti pidempi aika, jonka kuluessa vakinainen armeija olisi jo kuljetettu ja keskitetty pääpuolustuslinjan ja valtakunnan rajan väliselle suojajoukkoalueelle. Paikalliset rajavartiojoukot ja suojeluskunnat muodostaisivat omilla paikkakunnillaan suojajoukkoja.

Karjalankannaksen puolustukseen kuuluivat olennaisesti kiinteät kantalinnoitteet ja kenttälinoitteet. Valtakunnan rajan ja Kannaksen läpäisevän pääpuolustuslinjan välisellä suojajoukkoalueella oli tarkoitus kuluttaa etenevää vihollista vereksin vakinaisen armeijan voimin, joita tukisivat rajavartiojoukot sekä raja-alueen hyvin tuntevat suojeluskuntajoukot.

Pääpuolustuslinjan paikan valinta ei ollut helppo. Se ei edellä esitetyn aikaongelman takia voinut sijaita liian lähellä valtakunnan rajaa. Yleisesikunnan päällikkö, upseerinuransa Venäjällä suorittanut ja synnyinmaahansa palannut Oscar Enckell teki 1920-luvulla kohtalokkaan päätöksen pääpuolustuslinjan yleisestä kulusta. Tälle ”Enckellin linjalle” rakennettiin yhteensä 182 erilaista betonista puolustuslaitetta. Rakentamisessa käytettiin ulkomaisia asiantuntijoita, joilla oli maailmansodan asemasota kokemustaan. Linnoitussuunnitelma sekä itse linja valmistuttuaan herättivät ristiriitaisia käsityksiä. Nuoren jääkäriupseeriston asenne kantalinnoitteisiin oli kielteinen. ”Ryssä on lyötävä liikuntasodassa”, oli heidän iskulauseensa. Suomi ei kestäisi pitkäaikaista maailmansodan kaltaista kulutussotaa, asemasotaa. Tällä perusteella kantalinnoitteiden rakentaminen keskeytettiin 1920-luvun puolivälissä jääkärien toiveesta ja virkaa tekevän yleisesikunnan päällikön, everstiluutnantti Erik Heinrichsin päätöksestä. Kesti kymmenen vuotta ennen kuin uusiin rakennustöihin ryhdyttiin. Tässä tapauksessa kysymys ei ollut määrärahoista, vaan taktisesta näkemyksestä.

Vasta 1930-luvun puoliväliä lähestyttäessä Karjalankannaksen linnoitustyöt saatiin vähitellen alkuun. Merkittävää osaa tässä esitti yleisesikunnan operatii-

visen osaston päälliköksi nimitetty eversti Aksel Fredrik Airo. Aika oli kuitenkin jäämässä vähiin. Jo vuonna 1931 oli yleisesikunnassa päätetty pitää aikaisemmin rakennettu Enckellin linja pääpuolustuslinjana ja vahvistaa sitä uusilla laitteilla. Tämä merkitsi, että Summan kylän ja Summanjärven alueelle jo 1920-luvulla jätetty ”mutka” tai painanne pääpuolustuslinjassa säilyi. Juuri tästä suunnasta puna-armeija yritti läpimurtoa jo talvisodan alussa joulukuussa 1939, vielä tuolloin epäonnistuen, mutta onnistuen lopulta valtavaa ylivoimaa käyttäen helmikuun puolivälin jälkeen 1940.

Pääpuolustuslinja sai talvisodan aikana nimen ”Mannerheim-linja”. Sillä oli erittäin vähän syvyyttä. Sekä syksyn 1939 ylimääräisten harjoitusten aikana että jo kesäkuussa alkaneen ja lokakuuhun jatkuneen niin sanotun vapaaehtoisen linnoitustyön aikana tavattomasti aikaa ja tarmoa oli uhrattu suojajoukkoalueen kenttälinnoituksiin. Tuhannet työtunnit valuivat turhina hiekkaan, kun monet asemat menetettiin tositilanteessa viholliselle päivässä tai jopa muutamassa tunnissa. Kenttälinnoitusten rakentamista hyödyllisempää olisi ollut luoda syvyyttä pääpuolustuslinjan taakse. Jonkinlaista syvyyttä yritettiin luoda sodan aikana, kun Mannerheim-linjan taakse alettiin rakentaa niin sanottua väliasemaa eli Näykkijärven-linjaa. Kannaksen armeijan komentaja, kenraaliluutnantti Hugo Österman vastusti koko hanketta ja olisi halunnut saatavissa olevien voimien keskittämistä niin kutsutun Taka-aseman linnoittamiseen. Siihen kuului myös Viipurin kaupunki, jota oli tarkoitus puolustaa sen osana.

Puna-armeijaa ei onnistuttu pysäyttämään väliasemaan, vaan joukot etenivät suomalaisten vetäytyessä sitkeästi taistellen ja hallitusti Viipurin edustalle. Lokakuun 1939 ylimääräisten kertausharjoitusten (YH) aikana Viipurin ympäristöä oli alettu linnoittaa, mutta mikään linnoitustöiden painopiste se ei ollut. Tosin ulkomainen asiantuntija everstiluutnantti Gros-Coissy oli yleisesikunnan päällikön Oscar Enckellin käskystä tiedustellut jo 1920-luvulla taka-aseman kuluista myös Viipurin kohdalta, mutta asia tuli uudelleen ajankohtaiseksi vasta kesällä 1939! Syksyllä 1939 Viipurin alueella tehtiin panssariesteitä lähinnä työtömyystöinä.¹² Viipurin edustan linnoitustöitä yritettiin tehostaa vielä sodan aikana, mutta hankkeet etenivät hitaasti. Kolmannen divisioonan komentaja, eversti Paavo Paalu, olisi halunnut sijoittaa puolustuksen alun perin suoraan Patterinmäen linjalle ja totesikin helmikuussa 1940, että ”tuo mäki olisi pitänyt rakentaa valmiiksi jo paljon aikaisemmin [– –] kaupungin reunan varustaminen on vasta alussaan ja työ vaikeaa kivikkoisessa ja routaantuneessa maassa”.¹³

Patterinmäen linjalle joukot vetäytyivät juuri ennen rauhan tuloa maaliskuun 12. ja 13. päivän välisenä yönä 1940. Rauha otettiin vastaan näissä alkeellisissa asemissa. Patterinmäki ja koko Viipurin kantakaupunki olivat rauhanteon

hetkellä suomalaisten joukkojen hallussa, vaikka venäläiset tiedottivatkin jo valloittaneensa kaupungin. Vaivautuivathan neuvostoliittolaiset sotataiteilijat myöhemmin peräti maalaamaan tauluja Viipurin valloituksesta 1940 - valheella on kuitenkin lyhyet jäljet. Eräs suomalainen kirjailijakin erehtyi kuvaamaan 2000-luvun alussa sotaromaanissaan Viipurin valloitusta talvisodan aikana. Asiasta nousi äläkkä – eikä syyttä.¹⁴

Maaliskuun 13. päivänä 1940 kello 15.15 kenraali Harald Öhquist tarkasti linnan alapihalla olevan komppanian, jonka jälkeen Pyhän Olavin tornissa ollut Suomen sotalippu laskettiin puolitankoon, nostettiin kerran vielä ylös ja laskettiin sitten odottamaan uutta nostoa. Se luovutettiin kenraalille, minkä jälkeen lippu tallennettiin Sotamuseoon.

JATKOSOTA - HELPPO VALTAUS JA HELPPO MENETYS

Tuskin mitään muuta Suomen sotahistorian taistelua on sen tapahtumisesta lähtien tutkittu niin paljon kuin Viipurin menetystä kesäkuussa 1944. Siihen nähden on omituista, ettei huomiota ole juuri ollenkaan kiinnitetty siihen, kuinka helposti puna-armeija oli luovuttanut Viipurin hyökkääville suomalaisjoukoille jatkosodan hyökkäysvaiheessa elokuun lopulla 1941. Venäläiset eivät käytännössä puolustaneet Viipuria lainkaan. Kaupunki joutui jokseenkin tyhjänä ja tyhjennettynä suomalaisjoukkojen pihtien leukojen väliin. Pakoon venäläisjoukot eivät päässeet, sillä Viipurin eteläpuolella sijaitsevalle Porlammille muodostui valtava motti, jossa oli miltei parin divisioonan aseistus ja kalusto.

Niin kuin jo keväällä 1918, Viipurin symboliarvoa haluttiin nytkin korostaa järjestämällä elokuun viimeisenä päivänä 1941 linnan läheisyydessä komea paraati kaupungin valtauksen kunniaksi. Linnan salossa pari päivää liehunut sotalippu oli poistettu ja yhdeksän kunnialaukauksen kajahtaessa sinne kohotettiin sama Suomen sotalippu, joka sieltä oli laskettu talvisodan päättyessä. Tapahtuma korjasi symbolisesti Moskovan rauhan vääryyden: Viipuri, Karjalan pääkaupunki ja sen ikivanha länsimainen linna olivat palanneet kotimaan yhteyteen. Kaikkialla Suomessa liputettiin. Paraati radioitiin suorana sekä filmattiin. Kun ylipäällikkö oli lähettänyt virallisen ilmoituksen Viipurin takaisinvaltauksesta, tasavallan presidentti Risto Ryti kiitti tätä seuraavin sanoin: ”Sanomanne, että siniristilippu jälleen liehuu Viipurin vanhan linnan tornissa, täyttää jokaisen suomalaisen sydämen rajattomalla riemulla.”¹⁵

Vajaat kolme vuotta myöhemmin, kesäkuun 20. päivänä 1944, Viipurin linnan tornissa vaihtui jälleen lippu. Lähdettyään vastentahtoisesti PYP:n talossa sijaitsevasta komentopaikastaan kello 16 jälkeen ja käveltyään linnan kulmille 20. prikaatin komentaja, eversti Armas Kemppi antoi käskyn hakea Suomen

sotalipun pois Pyhän Olavin linnan salosta. Toimenpiteen suoritti henkensä kaupalla vänrikki Eelis Mäkinen. Lippu laskettiin kello 16.45 ja viisi minuuttia myöhemmin linnansilta räjäytettiin. Puoli tuntia myöhemmin linnan lippusallossa liehui punainen vaate, joka oli jostain asunnosta löydetty naisten hame.¹⁶

Jos Viipuri oli elokuussa 1941 saatu takaisin helposti, helposti se myös menetettiin kesäkuussa 1944. Tämän katsauksen tarkoituksena ei ollut selvittää syitä suomalaisten joukkojen heikkoon menestykseen, mutta täysin omaan arvoonsa voi jättää mielikuvitukselliset ajatukset ylimmän sodanjohdon ylipäällikön selän takana tekemästä sopimuksesta luovuttaa Viipuri tarkoituksellisesti viholliselle taistelutta. Jos tällainen ”sotapetos” olisi ollut totta, ainakin 3–4 suomalaisupseeria olisi tuomittu kuolemanrangaistukseen ja myös teloitettu.

Viipurin menetyksen merkitys oli pikemmin moraalinen kuin sotilaallinen. Siitä koettu suru ja mielipaha kuvastavat tärkeää asemaa, jonka Karjalan pääkaupunki oli melkein 700 vuoden aikana suomalaisten mielissä saanut. Vuosien 1944 ja 1710 menetykset ovat verrattavissa keskenään, vaikka suuressa Pohjan sodassa Viipurin linnan puolustajat taistelivatkin hyökkääjää vastaan sitkeästi ja urhoollisesti kahden ja puolen kuukauden ajan. Tuolloin pelkuruutta osoitti pääasiassa lähellä oleskellut Suomen armeijan ylipäällikkö kenraalimajuri Georg Lybecker. Viipurin takaisinvalloitusta on pidetty mahdollisena vuonna 1710 ja jopa kesällä 1944. Jatkosodan loppuvaiheen yleispoliittinen tilanne pelasti Viipurin taisteluilta, sillä hyökkäys sinne olisi ollut poliittinen itsemurha.

VAIKENEMISEN AIKA

Viipurissa koulunsa käynyt kirjallisuuden professori, kirjailija sekä runoilija Unto Kupiainen (1909–1961) kuului iältään sotasukupolveen – ja sota sekä viipurilaisuus heijastuvat hänen runotuotannossaan.¹⁷ Sotaa tai alueluovutuksia käsitellyttä runoutta ei jatkosodan jälkeisinä vuosina aina julkaistu antologioissa, ei esimerkiksi kokoelmassa *Runon vuosikymmenet: Valikoima suomalaista runoutta vuosilta 1897–1947* (WSOY 1950) eikä saman kustantajan julkaisemissa *Valituissa runoissa* vuodelta 1956. Viipuri katsottiin sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ”vaaralliseksi aiheeksi”. Halusihan J. K. Paasikivi jo pääministerinä ja sittemmin presidenttinä sanan ”Viipuri” turvallisuussyistä häviävän kauppojen, yritysten, yhtiöiden ja seurojen nimistä. Sataprosenttisesti hän ei tässä sentään onnistunut.

Historiallista perspektiiviä on Kupiaisen komeasti kalskahtavassa välirauhan aikaisessa runossa ”Viipurin linnan lippu”, joka sopii päättämään tämän Viipurin linnoittamisen historiaa käsitelleen katsauksen¹⁸.

Viipurin linnassa hulmuava Suomen lippu ja Torkkeli Knuutinpojan patsas jatkosodan alussa

Vingahti viimana taas sotajousi
vierellä Viipurin vanhan muurin.
Taivaalle latvoin ja paatehen juurin
hulmahti lippu ja salkohon nousi.

Kankailla Kannaksen taistelu riehui,
lieskat ne taivaalle vaskensa valoi.
Vanha ja valkea kaupunki paloi.
Uhmaten, uljaana lippumme liehui.

Lännen rajalla torvet te soikaa!
Rientävät Karjalan pojat taas rinnan!
Niin kuin veljeä lippu se linnan
tervehti Torkkeli Knuutinpoikaa.

Kamppaili Kannas, ja jokainen tuuma
jäi vihamiehelle hinnalla veren.
Vyöryvän nähtiin vain tulimeren –.
Hulmusi lipussa kunnia kuuma.

– Rauha! – On laskettu linnassa viiri.
Söi sitä sauhu ja löi sitä luoti,
uljainta verta sen juurelle vuoti,
hangelle harveni sankaripiiri.

Pieni on heimo, mut korkea taru:
helistä soittona, paina kuin paasi.
Kohtalon voima sen kovempi kaasi.
Karjalan kohtalo kaunis ja karu.